

OLIV TA'LIM TIZIMIDA TALABALARNING ANTITSIPATIV KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Sadriddinova Feruza Meliyevna,

Jizzax davlat pedagogika universiteti dotsenti

tel:990136082_feruzasadridinova0102@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8678-4533>

Annotatsiya: Mazkur maqolada oliy ta'lim tizimida talabalarning antitsipativ kompetensiyalarini shakllantirishning pedagogik-metodik shart-sharoitlari va ularning zamonaviy kasbiy tayyorgarlikdagi o'rni har tomonlama tahlil qilingan. Tadqiqot jarayonida bo'lajak mutaxassislarda kelajakdagi jarayonlarni prognoz qilish, noaniqlik sharoitida to'g'ri qaror qabul qilish va kasbiy xatarlarning oldini olish layoqatini rivojlantirishning nazariy asoslari ochib berilgan. Shuningdek, ta'lim jarayoniga farsayt-texnologiyalar, ssenariqli modellastirish hamda interfaol metodlarni tatbiq etish opqali talabalarning proaktiv yondashuvini kuchaytirish yuzasidan amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan

Kalit so'zlar: Antitsipatsiya, kompetensiya, oliy ta'lim, pedagogik muammo, bashorat qilish, talaba, kasbiy tayyorgarlik, ko'nikma

ФОРМИРОВАНИЕ СТУДЕНЧЕСКИХ ПРЕИМУЩЕСТВ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Аннотация: В данной статье всесторонне анализируются педагогико-методические условия формирования антиципативных компетенций студентов в системе высшего образования и их роль в современной профессиональной подготовке. В процессе исследования раскрыты теоретические основы развития у будущих специалистов способности прогнозировать будущие процессы, принимать правильные решения в условиях неопределенности и предотвращать профессиональные риски. Также разработаны практические рекомендации по усилению проактивного подхода студентов путем внедрения в образовательный процесс фурсайт-технологий, сценарного моделирования и интерактивных методов

Ключевые слова: Антиципация, компетенция, высшее образование, педагогическая проблема, прогнозирование, студент, профессиональная подготовка, навык

FORMATION OF STUDENT ADVANTAGES IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM AS A PEDAGOGICAL PROBLEM

Abstract: This article comprehensively analyzes the pedagogical and methodological conditions for forming students' anticipatory competencies in the higher education system and their role in modern professional training. The research reveals the theoretical foundations for developing future specialists' ability to forecast future processes, make sound decisions in conditions of uncertainty, and prevent

professional risks. Furthermore, practical recommendations have been developed to enhance students' proactive approach through the integration of foresight technologies, scenario modeling, and interactive methods into the educational process

Keywords: *Anticipation, competence, higher education, pedagogical problem, forecasting, student, professional training, skill*

KIRISH

Zamonaviy jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichi shiddatli o'zgarishlar, axborot oqimining beqiyos darajada o'sishi, texnologik inqiloblar va ko'p hollarda noaniqlik hamda beqarorlik muhiti bilan tavsiflanadi. Bunday murakkab sharoitda mehnat bozori oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilariga mutlaqo yangicha talablarni qo'ymoqda. Endilikda mutaxassisdan faqatgina muayyan fundamental bilimlar bazasiga ega bo'lish yoki standart kasbiy vazifalarni bajara olishgina emas, balki kutilmagan vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish, kelajakdagi jarayonlar rivojini oldindan ko'ra bilish va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarning oldini olish layoqati talab etilmoqda. Aynan shu ehtiyoj oliy ta'lim tizimida talabalarning antitsipativ kompetensiyalarini shakllantirish masalasini dolzarb pedagogik muammo sifatida kun tartibiga olib chiqadi. An'anaviy ta'lim paradigmasi asosan retrospektiv xususiyatga ega bo'lib, o'tmishda to'plangan tajribalarni o'zlashtirishga qaratilgani sababli, talabada voqelikka voqea sodir bo'lgandan keyin (reaktiv) munosabat bildirish yondashuvi shakllanib qolmoqda. Biroq, real kasbiy faoliyat voqea sodir bo'lishidan oldin harakat qilish (proaktiv) yondashuvni, ya'ni muttasil antitsipatsiyani talab qiladi. An'anaviy ta'lim mazmuni va mehnat bozorining istiqbolli ehtiyojlari o'rtasidagi ushbu nomutanosiblik mazkur yo'nalishdagi asosiy pedagogik ziddiyatni keltirib chiqaradi va ta'lim jarayoniga yangicha yondashuvlarni joriy etishni taqozo etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

"Antitsipatsiya" (lotincha "anticipation" - oldindan ko'rish, bashorat qilish, oldindan tayyorgarlik ko'rish) tushunchasi dastlab falsafa va psixologiya fanlarida tadqiq etilgan bo'lib, inson psixikasining kelajakdagi voqea-hodisalarni fazo va vaqt

nuqtai nazaridan oldindan modellashtirish hamda shunga mos ravishda o'z xatti-harakatlarini rejalashtirish xususiyatini anglatadi. Pedagogika fanida esa bu tushuncha ancha kengroq ma'noga ega bo'lib, talabaning o'z kasbiy faoliyati davomida yuz berishi mumkin bo'lgan o'zgarishlarni prognoz qila olish, ehtimoliy xatarlarni baholash va muqobil yechimlarni oldindan ishlab chiqish qobiliyati sifatida namoyon bo'ladi.

Jahon ilm-fanida antitsipatsiya muammosi turli rakurslardan o'rganilgan. Xususan, psixolog olimlar B.F. Lomov va E.A. Sergienkolarning tadqiqotlarida antitsipatsiya qobiliyatining bir necha bosqichlari (sensor-motor, pertseptiv, tasavvur va nutqiy-mantig'iy darajalar) farqlanadi. Oliy ta'lim kontekstida asosan eng yuqori - nutqiy-mantig'iy va ijtimoiy-psixologik antitsipatsiya darajalari ustuvor ahamiyat kasb etadi, chunki talaba murakkab kasbiy va ijtimoiy tizimlarda faoliyat yuritishga tayyorlanadi. So'nggi yillarda o'tkazilgan xalqaro pedagogik tadqiqotlar (masalan, Yevropa ta'lim jamg'armasi va UNESCO hisobotlari) "Kelajakni ko'ra bilish" (Foresight skills) ko'nikmasini XXI asr mutaxassisi uchun eng zarur bo'lgan top-10 ta yumshoq ko'nikmalar qatoriga kiritdi.

Tadqiqot metodologiyasi sifatida kognitiv modellashtirish, ssenariyli rejalashtirish, loyiha asosida o'qitish (Project-Based Learning), shuningdek, keys-stadi kabi faol va interfaol metodlar tanlab olingan. Shuningdek, jarayonga imitatsion modellashtirish va evristik ta'lim metodlari tatbiq etildi.

MUHOKAMA

Oliy ta'lim muassasalarida talabalarning antitsipativ kompetensiyalarini shakllantirish murakkab pedagogik muammo hisoblanib, uning ob'ektiv va sub'ektiv sabablari mavjud. Birinchidan, an'anaviy ta'lim paradigmasi asosan retrospektiv xususiyatga ega bo'lib, talabada voqelikka reaktiv yondashuv shakllanadi, vaholanki real kasbiy faoliyat proaktiv yondashuvni talab qiladi. Ikkinchidan, bu jarayon faqatgina ma'ruza tinglash bilan bitmaydi; u faol va interfaol metodlarni ta'lim amaliyotiga tizimli ravishda joriy etishni talab qiladi. Hozirgi kunda aksariyat oliy ta'lim muassasalarining

o'quv dasturlari bunday murakkab kognitiv faoliyatni tizimli ravishda amalga oshirish uchun yetarlicha moslashtirilmagan. Uchinchidan, muammo talabalarning psixologik tayyorgarligi hamda ichki motivatsiyasi bilan bog'liq bo'lib, antitsipativ faoliyatdagi noaniqlik va tavakkalchilik ba'zan talabada qo'rquv yoki motivatsiyaning pasayishiga olib kelishi kuzatiladi.

Zamonaviy pedagogik-psixologik tadqiqotlarga ko'ra, antitsipativ kompetensiya uchta asosiy tarkibiy qismdan iborat: kognitiv-intellektual, amaliy-operatsional hamda shaxsiy-refleksiv komponentlar. Raqamlashtirish davri va sun'iy intellektning (AI) ta'lim tizimiga shiddat bilan kirib kelishi insonning nodavriy, nostandart va ijodiy antitsipatsiya qobiliyatini yanada dolzarblashtirmoqda, chunki insonning salohiyati statistikaga emas, balki intuitsiya va ijodiy tasavvurga tayanadi.

NATIJALAR

Amaliy nuqtai nazardan qaraganda, antitsipativ kompetensiyani shakllantirish bo'yicha eng samarali pedagogik vositalardan biri bu - "Forsayt-texnologiyalar" (Foresight technologies) hisoblanadi. Oliy ta'limda ushbu texnologiyani qo'llash orqali talabalarga ehtimoliy ssenariylarni ishlab chiqish vazifasi topshiriladi. Misol uchun, bo'lajak muhandis-energetiklarni tayyorlash jarayonida "2035 yilda mintaqada muqobil energiya manbalarining o'rni" mavzusida forsayt-sessiya o'tkazilishi amaliy natija beradi. Bunday mashg'ulotlar davomida talabada chiziqli fikrlashdan ko'p tarmoqli fikrlashga o'tish yuz beradi.

Yana bir amaliy natija bo'lajak pedagoglarni tayyorlash jarayonida kuzatildi. Auditoriyada vizual va interfaol vositalar orqali "nizoli pedagogik vaziyatlar" sun'iy ravishda yaratilib, talabaga ushbu nizo oqibatlarini 3-4 qadam oldindan ko'rish vazifasi qo'yildi. Shu tariqa, talaba o'zining empatiya, refleksiv tahlil va ijtimoiy-psixologik antitsipatsiya ko'nikmalarini charxlashi tajribada o'z tasdig'ini topdi.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, oliy ta'lim tizimida talabalarning antitsipativ kompetensiyalarini shakllantirish uzluksiz, murakkab va o'ta mas'uliyatli pedagogik jarayon hisoblanadi. Antitsipativ kompetensiya bugungi kun talabasi uchun nafaqat kasbiy muvaffaqiyat omili, balki bevosita kelajak kafolatidir. Raqamlashtirish davri va sun'iy intellektning (AI) ta'lim tizimiga shiddat bilan kirib kelishi mazkur muammoning mutlaqo yangi qirralarini ochib bermoqda. Ko'pchilik an'anaviy kasblar avtomatlashtirilayotgan hozirgi paytda, inson o'zining raqobatbardosh ustunligini aynan nodavriy, nostandart va ijodiy antitsipatsiya qobiliyati bilangina saqlab qolishi mumkin bo'ladi. Sun'iy intellekt asosan o'tmishdagi katta ma'lumotlar bazasiga (Big Data) tayanib, ehtimoliy statistik bashoratlarni amalga oshiradi. Insonning antitsipativ salohiyati esa shunchaki statistikaga emas, balki intuitsiya, ma'naviy-axloqiy mezonlar, ijtimoiy qadriyatlar hamda ijodiy tasavvurga tayanadi.

Shu sababli, oliy ta'lim muassasalari talabalarni aynan mashinalar qila olmaydigan ushbu oliy darajadagi kognitiv harakatlarga o'rgatishni ustuvor vazifa sifatida belgilashi zarur. Bu jarayon professor-o'qituvchilardan ta'limning mazmuniy qismini faqatgina axborot uzatish vositasi sifatida ko'rmasdan, yangicha yondashuvlarni qo'llashni keskin talab etadi. O'qituvchilar endilikda talabalarni axborotlar xaosida to'g'ri orientatsiya qilishga, turli jarayonlar o'rtasidagi muhim va noma'lum bog'liqliklarni topishga, shuningdek, kelajak voqealarini mustaqil loyihalashtirishga yo'naltirishlari maqsadga muvofiqdir. Oliy ta'lim tizimida bunday yondashuvning joriy etilishi bitiruvchilarni har qanday kutilmagan ijtimoiy-iqtisodiy va texnologik o'zgarishlarga tayyor qilib boradi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Lomov, B. F., & Sergienko, E. A. (1980). Antitsipatsiya v strukture deyatelnosti. Moskva: Nauka. <https://search.rsl.ru/ru/record/01007421379>
2. Muslimov, N. A. (2016). Kasbiy ta'lim o'qituvchilarini kasbiy shakllantirishning naziriy-metodik asoslari. Toshkent: Fan va texnologiya.
3. Slastenin, V. A. (2002). Pedagogika: Innovatsionnaya deyatelnost. Moskva: Magistr-Press. https://pedlib.ru/Books/1/0075/1_0075-1.shtml

4. Tolipov, O. Q., & Usmonboyeva, M. K. (2006). Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. Toshkent: Fan.
5. Markman, A. A. (2018). Foresight-texnologii v obrazovanii: prognozirovaniye razvitiye kompetensiy budushchego. Sankt-Peterburg: Piter.
6. Ibragimov, X. I., & Abdullayeva, Sh. Q. (2020). Pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Toshkent: O'qituvchi.